

יוסף ינון פנטון

יחסי אברהם השל עם המלומד הצרפתי הנרי קורבין

בין האישים שהרב אלכסנדר שפרן ביקש להיפגש בהם, בביקורו בארצות הברית אחרי המלחמה בסוף שנת 1946, נמנה התאולוג היהודי אברהם השל. בוודאי שרתה השפעת גומלין בין שני הענקים שבאו מרקע דומה. אף על פי שניתן לראות ברב שפרן מעין "השל שוויצרי", במיוחד בנסיונו לנסח את תורת הקבלה בשפה מודרנית, טרם נתבררה מידת השפעתו של השל עליו. בווכרי את המפגש הזה, באתי היום להזכיר קשריו עם הוגה דעות אחר שעסק גם הוא בפילוסופיה ובמיסטיקה. במחקרים המוקדשים לאברהם השל מאומה, או כמעט מאומה, לא נאמר על אודות מפגשו וידידותו עם הפילוסוף והמזרחן הצרפתי המפורסם הנרי קורבין (1903–1978). אני משער שקורבין פחות ידוע לציבור העברי, ולכן לא יהיה מיותר, בתור הקדמה, להציגו לקורא ולשרטט את גישתו לרוחניות. אף על פי שזו התפתחה כמובן במשך עשרות בשנים, אני מאמין שגרעיניה כבר נוצרו כאשר קורבין פגש את השל בפעם הראשונה בשנות השלושים של המאה העשרים, ובעקבות זאת מוסברת הקירבה המיידית שהרגישו איש לרעהו. קורבין נולד בפריז בחיק משפחה פרוטסטנטית בשנת 1903. כמו יתר החוקרים האמיתיים הוא התעניין בגיל צעיר בתחומים בלתי נחקרים. כתוצאה מהתענינותו בפילוסופיה של ימי הביניים שלמד בסורבון עם אתין גילסון, הוא החליט ללמוד ערבית, ומאוחר יותר גם תורכית ופרסית, בבית ספר ללשונות המזרח בפריז. בעקבות מפגש עם לויי מסיניון (1883–1962) בספרייה הלאומית בשנת 1929 הוא הכיר את תורתו התאוסופית של סהרורדי. שאלותיו המרובות לגבי היחס בין הפילוסופיה והמיסטיקה הן אשר הביאו את מסיניון לתת לקורבין את ספרו של סהרורדי חכמה אלאשראק שקורבין תרגם לאחר מכן לצרפתית. ב־1939 הוא נמצא באיסטנבול, ומכיוון שנתקע שם לאורך המלחמה הוא שיקע עצמו בקריאת ספריו של סהרורדי והוציא לאור מונוגרפיה ראשונה על המלומד הפרסי.

במהלך לימודיו אצל מסיניון ב־Ecole Pratique הוא התיידד עם יהודה אריה וידה (1908–1981) שבלי ספק פתח לפניו את שערי המיסטיקה היהודית והקבלה.¹ אמנם קורבין בתקופה זו היה בעיקר גרמניסט והיה שקוע בפרובלמטיקה הפילוסופית של פרשנות זמניות כפי שהיא התבטאה בכתבי התאולוגים הפרוטסטנטים דוברי גרמנית, כגון מרטין לותר (1483–1546), יוהן המן (1730–1788) וקרל בארת (1886–1968). ביולי 1930 הוא יצא למסע תרבותי ראשון לברלין שבמהלכו פגש את התאולוג הגרמני הלותרני הדגול וחוקר השוואת הדתות רודולף אוטו (1869–1937) מחבר *Das Heilige*, וכמו כן את קרל בארת ומרטין היידגר (1889–1976). קורבין התרשם ממקוריות מחשבת היידגר, והחל לתרגם לצרפתית את ספרו על המטפיזיקה. כמתרגם הצרפתי הראשון של הפילוסוף הגרמני הוא ביקר בביתו בפרייבורג פעם שנית ושלישית באפריל ובאוגוסט 1931 כדי לשוחח עמו על תרגומו. פעם נוספת ביקר אצלו באפריל 1934. למרות מינויו במדור המזרחני של הספרייה הלאומית קורבין קיבל ממנהלו יוליאן קאהן Julien Cain (1887–1974)² חופשה כדי לבלות את שנת הלימודים בברלין 1935–1936 במרכז הצרפתי בהזמנת מנהלו, הנרי ירדן (Henri Jourdan).

בנסיבות אלה הכיר קורבין את השל בברלין. בתקופה זו, רחוק מהיהדות או מעניינים יהודיים, שמו של הנרי קורבין כבר היה קשור לשני תחומים הגותיים לגמרי שונים, לכאורה בלתי קשורים זה בזה: הפילוסופיה של היידגר, מחד גיסא,³ והתאוסופיה המוסלמית, מאידך גיסא.

כאמור, קורבין כתב את המונוגרפיה הראשונה שלו על התאולוג הפרסי סהרורדי. ובכן, מצד אחד, בהיותו מתרגמו הצרפתי, היה קורבין הראשון שהציג את משנת היידגר לקורא הצרפתי, ומצד שני, קורבין היה הראשון שעורר את תשומת לב המערב להוגי דעות שיעיים וחקר את תורת המיסטיקה המוסלמית, במיוחד זו של אבן ערבי. אמנם, כפי שקורבין עצמו מסביר באריכות בראיון שהעניק לפיליפ נימו, ניתן לשלב את שני התחומים האלה, לכאורה הבלתי קשורים, באותה הגישה המהותית היחידה.⁴

החוליה המקשרת בין היידגר ותורת הסוד השיעית היא שאלת הזמניות שהיידגר ניתח באופן עמוק בספרו *Sein und Zeit* בו הבחין בין ההיסטוריה האוניברסלית *Weltgeschichte* ושורשה בהיסטוריות של ה־*Dasein*. היידגר גם סבר שהפילוסופים

1 ראו מאמרנו "Henry Corbin et la mystique juive," in: M. Ali Amir-Moezzi et alia (eds.), *Henry Corbin: philosophies et sagesses des religions du Livre*, Tournhout, 2005, pp. 151–164.

2 קאהן היה בן מדפיס יהודי בפריס. במלחמת העולם השנייה נלקח לבוכנוולד. קורבין נשאר בקשרי ידידות איתו והשתתף בספר היובל לכבודו *Humanism actif. Mélanges d'art et de littérature offerts à Julien Cain*, Paris, 1968.

3 על תקופה זו ראו, D. Shayegan, *Henri Corbin, la topographie spirituelle de l'islam iranien*, Paris, 1990, pp. 41–47.

4 "Henri Corbin, de Heidegger à Sohrevardi," in: Ch. Jambet (ed.), *Henri Corbin, Cahier de l'Herne*, Paris, 1981, pp. 23–37. ראו גם ההוספה של קורבין, שם, עמ' 38–56, והמאמר של ג'ון ברון באותו כרך, עמ' 70–79.

הגרמנים איבדו את הקשר בין ההומניזם והתאולוגיה. הוא עשוי היה להשיב את הקשר בשיחזור ההרמנויטיקה לפי שיושמה בדתות הספר: יהדות, נצרות ואיסלם. קורבין עצמו גילה את המפתח לפרשנות הטרנסצנדנטלית של ההיסטוריה לפי מתיחתה המאוונכת בעולם האב־טיפוסי והדמיוני – או ההירו־היסטוריה כפי שהוא קורא לה – מעבר להרמנויטיקה של הזמן הפסיכו־רוחני בתורתם של ההוגים המוסלמים האיראניים.

קורבין גם נלהב מן המיסטיקן המוסלמי מהמאה הי"ג, אבן ערבי, אשר הלהיב גם את החשיבה של המבקר הגדול של המודרניות, ריני גינן (1886–1951). מתוך קריאתו את "התאולוגיה המשברית" שנוצרה בעקבות מלחמת העולם הראשונה, ובמיוחד לקראת סוף ימיו, היה קורבין עוסק ב"חולי העולם המודרני" במונחים שמזכירים את דברי גינן. אקסאבייר אקרט הוכיח זה מכבר שבצערותו היה קורבין מודע לכתבי גינן שהשפעתו נודעה על החוגים האינטלקטואליים שאליהם הוא התחבר.⁵ עמדת גינן כלפי הטבע האמיתי של האזוטיקה המזרחית – משוחרר מן המגיה והאקזוטיות – היתה מקבילה לזו של קורבין, אם כי הלה התרחק מהשקפת גינן כאשר פנה אל אזורים אינטלקטואליים שהיו מחוץ לתחומו של גינן והשתמש בגישה פנומנולוגית שונה.

אליבא דקורבין, פתרון שאלת 'יחסי מזרח ומערב' היה שרוי בהדדיותם, ואילו גינן ראה במזרח מרכז הכובד שממנו סטה המערב המודרני. קורבין לא השתתף בבקורתו החריפה של הפילוסופיה המערבית כולה ושיטותיה המדעיות, אלא העדיף להישאר רגיש להתפתחויותיה. במקומה הוא עקב אחריהן באופן הדוק. כפי שראינו, כדי להגיב לדרישות האינטלקטואליות של הזמן, קורבין פנה אל האדם הפאוסטי ועולם הרוח הגרמני, והתעניינותו בתאולוגיה הפרוטסטנטית, ובמיוחד בלותר הצעיר, דחפה אותו להיות צליין המערב, ואילו, כידוע, גינן סבור היה שהפרוטסטנטיות היתה אחד הגורמים להתדרדרות הרוחנית של העולם המודרני ואחד מסימני ההכר למחלתו. מעניין הוא שגינן כתב בקורת על המונוגרפיה של קורבין שנוכרה לעיל ושגילתה לראשונה את העולם הרוחני האיראני *Suhrawardī d'Alep, fondateur de la doctrine illuminative (ishraqī)*, Paris, 1939. אף על פי שהעריך את החלק ההיסטורי, הוא טען שקורבין לא הבחין בין השיטה הפילוסופית האשכנזית, שלא התקשרה לשלשלת רוחנית אמיתית כלשהי, קשורה לצופיות הסדירה. אף כי הודה שהצופיות השפיעה על סהרורדי, סבר גינן שהוא ינק השראתו קודם כל ממושגים נאו־פלטוניים שהלביש בצורה מוסלמית. ובכן, משנתו היתה שייכת באמת לפילוסופיה.⁶ מחקרי קורבין דנו אפוא בתחומים רוחניים שמסורותיהם לא נכנעו להגדרות של גינן.

בקשר לשאלה זו של ההתקשרות, קורבין הסביר לאחר מכן שהוא חשב שהתהליכים היו שונים מאלה הנחשבים על ידי גינן כנורמליים. לדעת קורבין, השיעה היתה החכמה האיסלמית המקורית שססתה ממנה הצופיות כאשר ייחסה למוחמד את המדות השייכות

X. Accart, "Identité et théophanies. René Guénon (1886–1951) et Henry Corbin 5
 (1903–1978)," *Politica hermetica* 16 (2008), pp. 181–200

R. Guénon, *Etudes Traditionnelles* (1947), 92 6
 את סגנונו המערפל של מסיניון.

לאימאם. משנת השיעים שומרת ברציפות על היחס המאונך בין הבורא והנברא, וגם על ההשגחה האלוהית על האדם הודות להתקשרותם לאימאם הפוטרת אותם מלהשתייך לשלשלת.

לאור גישתו הפנומנולוגית לטקסטים דתיים, הדגיש קורבין את הצורך לחווייה האישית "שם במקום שאירעו התופעות ושם שיש להם מקום", כלומר בנפש. כגון ההתגלויות המכאיות של מוחי אלדין אבן ערבי המיוסדות על חווייה חזונית אישית. בנוסף לכך, קורבין הטיל ספק במושג של "ידיעה מטפיזית בלתי אישית באמצעות השכל הטהור אשר לא היה לא מנטלי ולא אנושי".

בעשור האחרון של חייו ניתח קורבין את מצב העולם המודרני. הוא היה מודאג במיוחד בדבר המדע שפרץ מגדר המטפיזיקה ואיים להשליך את האנושיות לתוך התהום. אחת הסיבות הבסיסיות למשבר תרבותנו היתה, לפי דעתו, אבדן "המדעים הרוחניים" או האוטוריטה. תרופת הנגד למשבר של העולם המודרני חייבת לבוא לא מן המזרח אלא מתוך המשאבים הרוחניים של המערב עצמו. הוא סבר שיהיה חשוב לייסד מרכז שישתדל לשחזר את "המדעים הנעלים האלה". הוא העלה את הנושא של אנשי סגולה המיוסדים על צורה מערבית של המטפיזיקה. לאור השקפה זאת הוא ייסד בשנות השבעים את אוניברסיטת יוחנן הקדוש של ירושלים. בניגוד לכנסי Eranos באסקונה, היא תעסוק אך ורק בדתות ההתגלות. לפי חשיבת קורבין, יחידי סגולה אלה היו מבוססים על עולם רוחני שונה ממה שהיה קורא 'הלא שניות האסיאתית'.

כמה מלים על אודות עמדתו של קורבין כלפי היהדות לא תהיינה מיותרות אם רק כדי לעזור לנו להבין את יחסו להשל. מגמתו הראשית היתה כמובן האיסלם. אמנם קריאה מעמיקה של כתביו מגלה השלכות מרובות ליהדות. נושאים מסוימים חוזרים פעמים רבות. כל פעם שהגנוסטיקנים החביבים עליו ביותר דנים בנומרוולוגיה, עלם אלגפר, או חכמת האותיות או עולם המלכות, עולם האור המטפיזי או סמליות של הצבעים, קורבין מצהיר כי "מתקשרים הפילוסופים האלה עם התעסקות המקובלים".⁷ בספרו המונומנטלי *En Islam Iranien*, הוא אומר:

ליהדות ולנצרות יש גם כן אנשי סוד וקיימים בינם לבין הגנוסטיקנים המוסלמים קווים משותפים רבים. תהיה זו משימה מרתקת, אך בעלת ממדים עצומים ובעלת תוצאות בלתי צפויות, לחקור באופן השוואתי מנקודת הראות שאנו רומזים אליה כאן, את המשמעות והגורל של האסכולות הנקראות איזוטוריות באיסלם ומקבילותיה בנצרות.⁸

פסקה זו מגלה את אחד האיפיונים היסודיים של גישת קורבין: סברתו שמשפחות רוחניות מסוימות מתייחסות זו לזו בגין עקרון של סינכרוניזם מטפיזי. הניתוח הפנומנולוגי של צורותיהן הרוחניות עשוי לגלות את מבנם המטפיזי המשותף.

En Islam Iranien t. IV, Paris, 1978, p. 270 7

En Islam Iranien I, p. 25 8

אנו סוברים שההתעניינות הזאת, שמחקריו חדורים בה, מושרשת באמונתו שכל נאמני האהבה ב־*fidèles d'amour* מכל האופקים הדתיים שייכים למשפחה היחידה. היה חשוב לאירנולוג שלנו "להביא את חבריו לידי הכרה הדדית בצורך אחיהם בעולם הדמיון מעבר למסדות".⁹

לפי תפיסה זו של התופעות הדתיות, שלושת הענפים של המסורת האברהמית תופסים מקום מיוחד. מכיוון שכל המסורות הדתיות נאצלו מדתות ההתגלות, חקר השיטות הפרשניות שהן מיישמות עשוי להבליט לפי קורבין את קוויהם הרחנניים המשותפים. גישה זו הביאה לייסוד, יחד עם גילברט דורנד ואנטואן פייבר בשנת 1974, אוניברסיטת יוחנן הקדוש של ירושלים, מרכז בינלאומי של מחקר בהשוואת הדתות ושאליו אליו בכל כוחו. כדבריו:

אסון עצום הוא, ללא ספק, שבעלי הסוד של האיסלם השיעי לא הכירו את תורת הסוד של המרכבה ולא זו של המסורת הקבלית של הזוהר ולא זו של ר' יצחק לוריא או ר' חיים ויטל ... אסון הוא שבעלי סוד אלה של שלשת הענפים האברהמיים לא נפגשו כדי להתבונן בקירבתם. מעולם לא היה להם מושב לימוד משותף ככל שמספרם היה מועט.¹⁰

נדמה שהוא ראה את היחסים האלה מעבר לאספקלריה של תפיסתו העל־דתית את דתות ההתגלות שהתגשמה לקראת סוף חייו במה שהיה קורא בהתלהבות *harmonia abrahamica*. הוא דגל בפילוסופיה השוואתית שהניחה קיום תפיסה חזיונית שהפריזה מעבר לגבולות המוסכמים של דתיות. החוזה השיג את הייחוד המטפיזי של הדתות האברהמיות.

ברצוננו כעת להצביע על כמה סימני דרך שהובילו את קורבין לידי המושג של סינתזה בין התאוסופיה היהודית והאסלאמית. נזכיר שבשנות לימודיו קורבין הכיר מספר מלומדים חשובים בתחום המיסטיקה היהודית, שאיתם בוודאי ניהל שיחות פוריות. בין עמיתיו שלמדו איתו אצל מסיניון נמנו יהודה אריה ויידה,¹¹ פול קראוס (1904–1944)¹² ושלמה פינס (1908–1990). חוקרים עתידיים אלה היו כולם יהודים ממוצא מזרח ארופאי ששילבו בקיאות בלימודי היהדות והאיסלם, ואיתם שמר על ידידות לאורך חייו.

9 A. Faivre, in: *Henry Corbin et le comparatisme en religion*, Milan, 2000, p. 98 et seq
10 *Philosophie iranienne islamique aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1981, p. 330
להראות במחקריו השונים שבניגוד לדעה המקובלת היו בין המיסטיקנים היהודים והמוסלמים קשרים מיוחדים במישור הספרותי אם לא במישור הפיזי.

11 על ויידה ראו מסתנו הביוגרפית בספרנו אלפי יהודה, *Bibliographie de l'oeuvre de Georges Vajda*, Paris-Louvain, 1991

12 על קראוס ראו *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*, ed. M. Kramer, Tel-Aviv, 1999, pp. 181-223
קראוס שיתף פעולה עם קורבין במהדורת ספרו של סהרורדי *"Le bruissement de l'aile de"* *Gabriel*, *Journal asiatique* 227 (1935), pp. 1-82

אברהם השל והנרי קורבין

מאחד באוקטובר 1935 עד סוף יוני 1936 נותק קורבין מהספרייה הלאומית ונספח למכון הצרפתי בברלין, שם החל לתרגם את היידגר תחת הכותר *Qu'est-ce que la métaphysique?* בספרייה של המכון הצרפתי, שהיה מקום מפגש צרפתי-גרמני יוצא מן הכלל, הוסבה תשומת לבו לתיזה של דוקטורנט צעיר ממוצא פולני, אברהם השל. הודות לשתדלנות של חברו הנרי ירדן, מנהל המכון, עלה בידו להיפגש עם השל במאי 1936.¹³ בגין התלהבותם המשותפת מן התופעה החזיונית, הם נקשרו מיד בקשרי ידידות שהמשיכו מעבר להתכתבותם לפחות עד שנות החמישים.

אברהם השל לא היה סטודנט רגיל כאשר גילה קורבין.¹⁴ מן הסתם הדבר שמשך את קורבין הוא שהיה השל צמח אמיתי של שושלת חסידית והגשים את המסורת החיה, משהו כמו שיח' צופי. יליד 1907, השל היה מצאצאיו הישירים של הרבי מאפטא והיה מונה בין אבותיו את ר' דב בר ממזריטש, תלמידו הישיר של הבעש"ט (1700–1760), מייסד החסידות. גם אמו היתה מצאצאית תלמיד אחר של הבעש"ט, ר' לוי יצחק מברדיטשוב. הוא התחנך במגמה להמשיך את מנהיגות קהילתו. השל רכש את כל תחומי הלימודים המסורתיים שהקיפו לא רק פרשנות התנ"ך והתלמוד, אלא גם מקצועות אוטוריים של הקבלה והחסידות.

אמנם, כפי שראה קורבין, הוא גם התמצא במכמני העולם האוניברסיטאי. כצד משותף עם צאצאי משפחות חסידיות אחרות, קיבל השל גם חינוך חילוני והמשיך בלימוד הפילוסופיה המודרנית באוניברסיטת ברלין, שם נרשם בשנת 1927. כך היה בעיני קורבין "סהרורדי יהודי חי" שדומיו לא היה סיכוי לפגוש בצרפת.

את הדוקטורט שלו, שנושאו היה המודעות הנבואית, השל השלים בשנת 1933, השנה שבה התפתחו בגרמניה מאורעות שעתידיים היו לשנות את פני ההיסטוריה האנושית. חודשים ספורים אחרי פגישתו עם קורבין, כאשר כבר סולקו היהודים מהממטר החינוכי הגרמני, סוף סוף העניקה אוניברסיטת ברלין להשל את תואר דוקטור. התיזה עצמה נדפסה ב־1936 בקראקא בגרמנית *Die Prophetie* על ידי האקדמיה הפולנית למדעים.

קורבין קרא והתרשם מיד מהשיטה הפנומנולוגית של המחבר שנושאה היו קרובים לעיונו בדבר קוטביות המיסטיקה והנבואה, מחד גיסא, וההתעלות (transcendance), מאידך גיסא. בתור קורא של התאולוגיה הדיאלקטית של חידוש הנבואה שפיתח קארל

13 על אודות (1901-1993) Henri Jourdan, ראו Dominique Bosquelle, "La Maison académique française à Berlin" in: Hans Manfred Bock and Gilbert Krebs (eds.), *Échanges culturels et relations diplomatiques: présences françaises à Berlin au temps de la république de Weimar*, Paris, 2005, pp. 153-155.

14 לביוגרפיה של השל ולהקדמה למחשבתו, ראו E. Kaplan, *Holiness in Words*. במהלך מחקריו בא קפלן במגע עם גב' סטילה קורבין *Heschel's Poetics of Piety*, Albany, 1996. והואיל בטובו להעמיד לרשותי את התכתבותם.

בארתי, שקורבין היה גם מתרגמו הצרפתי הראשון, איך היה יכול להישאר אדיש לפרשנות המציאות מבחינת האל שכתב השל? הלה דחה את ההיסטוריות, שגם קורבין שנא בתכלית השנאה, והגדיר את המודעות הנבואית במונחים של ייחוד סימפטי *unio sympathica*, דו־התגלות (Mitoffenbarung) בה התבטאה לא רק הדבקות של הנביא אלא גם הדבקות של האל, שיוצא מן ההסתר על מנת להגשים את תשוקתו להידברות. השל מגדיר את מצב היחס הזה כפתוס טרנסטיבי.¹⁵ אין הוא מדה יחידאית של האל אלא חוויה סימולטנית המשותפת לאדם ולמקום. אין זו טרנסצנדנטיות מוחלטת או שוני יסודי אלא דמיון שמהווה את ההנחה המוקדמת של הנבואה. אין זו הדיאלקטיקה, הניגוד והמתח הקיימים בין המנוגדים, שמייסדת את הקשר בין האל והאדם. השל סובר שהפתוס הוא מין תאולוגי נפרד מההידמות האנתרופומורפית. אין הפתוס רומז להוויה כשלעצמה אלא הוויה בתוך יחס. יסוד היחס הזה הוא מוסרי, ותכליתו הסופית היא האדם.

המוכנות הרגשית להאזין לרגישות האלקית, כח ידיעתי זה נקרא בפי השל סימפטיה נבואית. מושג זה שהוא בקצה השני ביחס לרגע החולף של החוויה המיסטית, נובע מההתאמה התמידית בין הפתוס האנושי והפתוס האלוהי. השגת האלוהות אינה מחייבת את עזיבת האני האישי, אלא יותר המפגש עם הזולת בהדדיות פנימית (immanent). האם תפיסת השל גילתה לקורבין פן בלתי צפוי של הרוחניות היהודית כאנטיתזיה לאמונה האפופית באלוהים של הפילוסופים הרציונליים והאל ההלכתי והמוסרי שהוא דוחה באופן כל כך חזק? התלהבות קורבין מן הפרופטולוגיה של השל היתה כל כך חזקה שבאותו זמן שתרגם את היידגר הוא לקח על עצמו לתרגם לצרפתית את הדוקטורט של הפולני הצעיר.¹⁶

אולי יש כאן היבט אחר של משנתו של השל שהקסים את קורבין. למרות ממדה התכני והאוביקטיבי, הפיחה תורתו רלבנטיות מודרנית שהביאה לידי מסקנה שיש לכל בני אדם חלק ברוח הקודש, בלי קשר לכח סמכותי כל שהוא (בניגוד לדעתו של גינן). מעודד ממורשתו הרוחנית של מקורו האריסטוקרטי האישי, השל בקושי מכסה את השתכנעותו האישית, שהוא אגב משותף לו ולהוגי דעות מסוימים מימי הביניים, שהמודעות הרגילה בעלת כח ידיעה שהוא קרוב להשראה נבואית.¹⁷

מצד אחר, הדרו־שיח התאורטי בין שני הפילוסופים הצעירים הניב את התפיסה של תוכנית מפוארת שהיא עדיין רלבנטית אפילו היום באופן מתמיה – אנתולוגיה של מסות בנושא המחשבה המיסטית ביהדות ובאיסלם מורכבות סביב הטקסט של השל. לרגל מחקריו הביוגרפיים בעניין השל, גילה עמיתי היקר פרופ' אדוארד קפלן מאוניברסיטת ברנדיס תוכנית זו, ובטובו הסב את לבי לחליפת מכתבים בין קורבין להשל משנות השלושים ששרדה בארכיון קורבין השמור בפריז. התכתבות זו קשורה לתרגום הדוקטורט.

15 A. Heschel, *Die Prophetie*, Cracovie, 1936, p. 132

16 למעשה תרגום זה, שפורסם בכתב עת *Hermes* (ראו לעיל), הצטמצם במבחר ציטוטים ארוכים למדי שנבחרו לפי הוראתיו של השל. הם רק מכסים 34 עמודים מתוך 194 במקור.

17 ראו מאמרו של השל *Prophetic Inspiration in the Middle Ages*, transl. M. Faierstein, New York, 1998.

נוסף לכך, נשתמר תוכן העניינים של אנתולוגיה שהתכונן לפרסם בהרמס, כתב־עת מבוסס בבריסל המוקדש למיסטיקה, שירה ופילוסופיה. עורך כתב־העת הוא Henri Michaux (1899–1984), אמן, סופר ומשורר בלגי שכתב בצרפתית בסגנון מאד אישי, מפורסם ביותר בשל ספריו האוזטרניים שנכתבו בסגנון מאד נגיש.¹⁸

השל שמח על סיכוי פרסום זה בצרפת וכתב: "תגובתך לספרי גורמת לי סיפוק עצום" – הוא כותב בגרמנית. "לא תופתע על תשוקתי הנלהבת לראות את הופעת ספר זה בארצכם. יקל עליך להבין את הסיבה בזמן הזה".¹⁹ השל הצביע עבורו על הפרקים שהוא הרגיש שהם הרלבנטיים ביותר והודיע לקורבין באותה הזדמנות על מחקרו על החזיונות הנבואיים.²⁰ כאשר קיבל את תרגומו של קורבין, הנרי מישו, עורך הרמס, התלהב ביותר:

מסה מעניינת בצורה מפליאה. בפעם הראשונה יש לי הרושם שאני מבין מי היו נביאי ישראל, הזרם שאליה הם השתייכו, או התימרו להשתייך, וגם הסבה למה הם תמיד הבהילו אותי כאשר רציתי לדמות אותם למיסטיקאים נוצריים מודרניים. ואשר לתאומורפיה כתחליף לאנתרופומורפיה, אני חושב שנקודת המוצא פורייה.²¹

תוכנית האנתולוגיה של המיסטיקה ביהדות ובאיסלם היתה אמורה להכיל הקדמה מאת לויס מסיניון, מאמר מאת הנרי קורבין בנושא סהרורדי, מאמר מאת שלמה פינס בנושא הגנוסיס האסמעילית, מחקר מאת האיראנולוג הנרי מסיי (1886–1969), קטעים מאת אבן ערבי וג'אלאל אלדין אלרומי בחלק המוסלמי, וניתוח תפילת אברהם כמעבר מוסיף קורבין בהערות שוליים. החלק היהודי הכיל בעיקר קטעים ארוכים מאת ספרו של השל על הנביאים מתורגמים מגרמנית על ידי קורבין. אחריהם בא מאמר על הממד המיסטי במחשבת יהודה הלוי ואבן גבירול מאת יעקב גורדין (1896–1947), מחקר בקבלה מאת גרשם שלום (1897–1982), מסה על החסידות מאת מרטין בובר (1878–1965), שהשל מילא את מקומו בפרנקפורט, ולבסוף היתה האנתולוגיה אמורה להסתיים בתרומה בלתי מוגדרת מאת פרנץ רוזנצווייג (1878–1965).

שלום דחה את ההזמנה²² מאחר שהתכונן לנסיעה לניו יורק כדי להגיש שם סדרת הרצאות תחת הכותרת "זרמים ראשיים במיסטיקה יהודית".²³ אשר לגורדין, שכנראה

18 כתביו מכילים שירה, מסעות ובקורת אומנות. מישו נגע בכמה קריירות, ואף התנסה בסמים שהשפיעו על שנים מספריו המובהקים *Miserable Miracle* ו-*The Major Ordeals of the Mind and the Countless Minor Ones*.

19 ראו מכתבו של השל לקורבין מברלין, 10 בינואר 1938.

20 מן הסתם הוא מאמרו 'על רוח הקודש בימי הביניים: עד זמנו של הרמב"ם', ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"י, עמ' קעה-רח.

21 Henri Corbin, *Cahier de l'Herne*, p. 322.

22 עותק של המכתב שבו הוא דוחה את הזמנתו של קורבין שמור בארכיון ג' שלום בספרייה הלאומית בירושלים Acc.4°1599 COR.

23 סדרה זו על שם הילדה סטרוק שהתקיימה ב-1938 בסמינר התאולוגי היהודי נתקבצה לאחר מכן לספרו המפורסם: *Major Trends In Jewish Mysticism*, New York, 1941.

קורבין הכיר באופן אישי, פעולותיו נעצרו בשל המלחמה אם כי הוא הפך להיות אחת הדמויות המרכזיות בחידוש המחשבה היהודית אחרי המלחמה.²⁴ ברם, התוכנית המפוארת נפסקה עם פרוץ המלחמה ומאז לא חודשה. הטקסט היהודי היחיד שראה אור הדפוס היה התרגום הצרפתי של קורבין לדוקטורט של השל שפורסם בחוברת מיוחדת של הרמס שהוקדשה למיסטיקה מוסלמית בלבד ופורסמה בחודש הגורלי, נובמבר 1939.²⁵ מן הסתם היתה ההתנוצצות האחרונה של פעילות יהודית אינטלקטואלית שהופיעה בבגיה לפני השואה.

יתר הטקסטים שבחוברת היו מוקדשים בעיקר למיסטיקה מוסלמית. שתי אגרות של אלסהרודי מוצגות בידי קורבין, תרגום של רומי על ידי הנרי מסי, תרגום של אבן פארק' על ידי אמיל דרמנגן (1892–1971) השייך לאסכולת גיבון, ומאמר על התנועה ההרמטית שנכתב בידי שלמה פינס, מאוחר יותר בעל הקתדרה למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית. חוץ מהטקסט של השל המסיים את החוברת באופן בלתי מתאים למדי, אין כתבים אחרים בעלי אופי יהודי.

בהקדמתו מחודש אוקטובר 1939, ימים ספורים לפני פלישת הגרמנים לפולניה, מדגיש קורבין את הצורך הדחוף לגלות את המקור השמימי של האמת כדי לעמוד בפני הניהיליזם. בהצהרה זו, שהיא מעין נבואה על הקטסטרופה הקרבה, קיווה קורבין שהמפגש האינטלקטואלי של שלוש הדתות האברהמיות יוכל איך שהוא לשחזר את האחדות האנושית: "בסערה אשר בוחשת את אירופה שלנו, מי יתן וה(אנתולוגיה) הזאת תאפשר לנו להבטיח את הישרדות הגורמים הרוחניים כמו שהם עצמם (המורים הרוחניים) הבטיחו בימי קדם שמייעים את האדם בכל משבר למצוא את דרכו לאור, לאחד".

בסערה זו ניתק הקשר בין החוקר הצרפתי והרב הפולני הצעיר. אמנם לא הסתיימו כאן היחסים בין קורבין והשל. אין ספק שמשנת השל השאירה רושם עז על מחשבת קורבין. ברור שהשל הוא מקור ההשראה להרצאה שקורבין נשא במפגש אראנוס ב־1955 בנושא סימפטיה ותאופטיה אצל נאמני האהבה באיסלם.²⁶ נוסף לכך, הרצאה זו הפכה להיות שלושת הפרקים הראשונים של ספרו המעולה הדמיון היצרני בצופיות של אבן ערבי שפורסם שלוש שנים לאחר מכן ב־1958.²⁷ ספר זה, שנחשב כאחד הטקסטים הפילוסופיים הגדולים של המאה העשרים, מסמן את נקודת המוצא האמיתית של התעניינות המערב במחשבת אבן ערבי ובתורת הצופיות בכלל. למעשה, הפסקה הראשונה של הפרק הנושא

24 גורדין נולד בדווינסק ברוסיה והגיע לברלין ב־1923. כמו השל הוא נאלץ לברוח מגרמניה הנאצית והתישב בפריז ב־1933, שם לימד בבית המדרש לרבנים וגם עבד כספרן בכי"ח. השתדל בתורתו להקים גשר בין הנאו־קנטיאניות של אסכולת מרבורג ומחשבת ישראל. הוא לא התאושש מנסינות המלחמה ונפטר בדמי ימיו ומן קצר אחריה. ניירותיו, המכילים שיעוריו ומסותיו שטרם פורסמו, שמורים בספרייה כי"ח. על אודותיו ראו Jacob Gordin, *Ecrits: Le renouveau de la pensée juive en France*, Paris, 1995.

25 *Hermes*, 3e serie, nov. 1939, pp. 78-110

26 Sympathie et théopathie chez "les Fidèles d'amour en Islam", *Eranos-Jahrbuch* 24 (1955), p. 199-301

27 *L'Imagination créatrice dans le soufisme d'Ibn Arabi*, Paris, 1958

את הכותרת 'סימפטיה ותאופטיה' המוקדש לתפילת החלבנית, קורבין מצטט את השל בפירושו אם כי הוא מבטא את הסתייגותו כלפי מסקנותיו לגבי הניגוד שהוא מרגיש בין הדת הנבואית והדת המיסטית. קורבין בעצמו פיתח תפיסה יותר מגוונת. נוסף לכך הוא שואב מלוא חפניו ממושגי השל ומונחיו כאשר הוא מנתח בספרו את חוון האל במשנתו האישית של אבן ערבי. הלכך, בראשית דרכו, קורבין מודה במקור השראתו ורומז אל "מחקר מאוד מקורי שבוצע לא מכבר בהקשר לגמרי אחר".²⁸ הערת שוליים מבארת לנו שהמדובר בספרו של השל, הנביאים.²⁹

בדפים הבאים לאחר מכן קורבין מסכם את עיקר התיזה של השל בהדגישו את ההבדל המהותי בין הייחוד הסימפטי והייחוד המיסטי.³⁰ בנייתו שבה אחר כך קורבין מאמץ את הסוגות הלקסיקליות של השל ומיישמן במחשבה המיסטית של האיסלם והצופיות. כך, למשל, הוא רומז לא-ל הפתטי, אנתרופופטיה ותאופטיה.³¹ מעניין הוא שהפסקה שבה השל מנתח את המושגים האלה לא תורגמה על ידי קורבין. שם השל מצהיר:

Ein Gegenstück zu der anthropotropischen Wendung Gottes bildet die theotropische Bekehrung des Menschen zu Gott ... wie der Prophet als Erlebensträger des Anthropotropismus, so ist der Preister als Erlebnisträger des Theotropismus.³²

התשובה התאטרופית של האדם אל הא-ל מהווה את משקל-הנגד לפנייה האנתרופוט-רופיזמית של הא-ל ... כפי שהנביא חווה את האנתרופוטרופיזם כך הכהן חווה את התאטרופיזם.

נוסח מורחב של הדוקטורט של השל הופיע סוף סוף באנגלית בארצות הברית תחת הכותרת *The Prophets*.³³ מצדו היה השל מודע לחובת קורבין כלפיו כפי שכותב בהערה:

28	שם, עמ' 201
29	שם, עמ' 263, הערה 4.
30	<i>Die Prophetie</i> , p. 176: Diese unio sympathetica ist im geissen Sinne der Gegentypus der union mystica. מעניין להעיר שהטקסט המקורי של השל עמד לרשות קורבין מאחר שהוא מתרגם (עמ' 203): <i>Finalemment l'unio mystica, éprouvé par la conscience du prophète, serait l'antitype de l'union mystica des extatiques</i> . במאמר זה קורבין מאמץ את הניסוח הזה בעוד בתרגומו של משפט זה בנוסח הצרפתי של הדוקטורט של השל שנתפרסם שש עשרה שנה קודם לכן, הוא מתרגם: <i>Cette unio sympathetica est, en un certain sens, l'antithèse de l'unio mystica</i> . השוו <i>The Prophets</i> , Philadelphia, JPSA, 1962, p. 319.
31	השוו <i>Die Prophetie</i> , pp. 114: "die Prophetie als Anthropotropismus," pp. 115-119b: "Anthropotropismus und Theotropismus" המושגים הללו הורחבו במהדורה האנגלית. השוו <i>The Prophets</i> , pp. 439-443.
32	<i>Die Prophetie</i> , p. 117. השוו <i>The Prophets</i> , p. 441. ראו קורבין, שם, עמ' 203.
33	A. Heschel, <i>The Prophets</i> , Philadelphia, Jewish Publications Society of America, 1962. החלק שתורגם בידי קורבין מקביל לפרק יב, עמ' 221-231, ולפרק יח, עמ' 307-323.

Henry Corbin applied the categories of the 'theology of pathos' and the 'religion of sympathy' to the religious experience of the Sufis in Islam in his illuminating essay: «Sympathie and theopatie chez "les Fideles d'amour" en Islam» 1956, [and in] *L'imagination creatrice d'Ibn Arabi*, 1958.³⁴

עלינו להוסיף דבר מעניין. באותה התקופה בדיוק, הוגה צרפתי אחר, מורנו לשעבר אנדרי נהר (1914–1984), אשר היה מכונה "השל הצרפתי", גם הוא חיפש ניסוח של מושג הנבואה לבני זמננו.³⁵ בדיונו הוא גם הפיק תועלת ממושגי השל על הפתוס והסימפטיה הדתית.³⁶

לסיכום, עד כמה שאני יודע נשאר שני הפילוסופים במגע באמצעות מכתביהם עד שנת 1954. בינתיים הוכה השל בצו הגירוש המפורסם של אוקטובר 1938 שהיה ההקדמה לליל הבדולח. אחרי הרפתקאות רבות עלה בידו להגר מפולין לאנגליה ומשם לארצות הברית אליה הוא הגיע ב־1940. שם הוא נהפך לאחד מגדולי הוגי הדעות של התאולוגיה היהודית בת המאה העשרים ולימד מחשבת ישראל ומיסטיקה יהודית בבית מדרש לרבנים בניו יורק. כהד לספקות קורבין לעומת החברה המודרנית בשם הברית עם אדם הראשון המובאה בקוראן, השל בשם הברית בהר סיני נהפך גם לאחד הלוחמים הגדולים למען צדק חברתי וזכויות אזרחיות.

34 *The Prophets*, עמ' 308, הערה 1.

35 גברת רינה נהר ז"ל מסרה לי שאיננה זוכרת שבעלה המנוח הזכיר אי־פעם את שמו של קורבין.

36 A. Neher, *L'Essence du prophétisme*, Paris, Maisonneuve, 1955, p. 97-102, 250 (ed. השוּוּ)

E. Jacob, "Le prophétisme israélite d'après les recherches récentes," 1983, 95-100

RHPR, I, 1952, p. 169